

**СЕМАНТИЧНИЙ ОБШИР ЛЕКСЕМИ *ВІРА*:
СЛОВНИКОВО-ДІАХРОННИЙ
ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

У статті з'ясовано семантичні особливості лексеми віра в словниково-діахронному та фразеологічному дискурсі, простежено етимологічне значення зазначеного слова, проаналізовано його семантичний розвиток (розширення, звуження значень), а також розглянуто фразеологічні одиниці з компонентом віра.

Ключові слова: лексема віра, семантика, етимологія, фразеологізм.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство визначає мову як духовне явище, яке віддзеркалює Вічні Божественні Логоси і трактує її як складну символічну систему, тісно пов'язану з енергією особистості та енергією космосу. Тріада людина – культура – свідомість визначає сучасну мовознавчу парадигму і найповніше ретранслює національно-культурну та духовну самобутність етносу. Власне тому проблема дослідження релігійного стилю привертає все більшу увагу лінгвістів, адже духовність народу, його культура безпосередньо виявляються і на мовному рівні, визначальним поняттям якого є віра як феномен духовного життя людини і культури в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві лексема *віра* досліджується в основному як ім'я концепту. Так, Є. Климків з'ясовує фразеологічну реалізацію концепту «віра» в біблійних текстах (на матеріалі англійських біблійних джерел) [2]; Т. Мостова простежує семантичну еволюцію цього концепту, основні напрямки розвитку та пріоритетність окремих аспектів його реалізації, розкриває послідовність становлення семантичних ознак концепту, визначає окремі ланки семантики, що випали і в сучасному вживанні не фіксуються [5]. К. Коломієць аналізує концепт *віра* в українській мові як багатокомпонентну багаторівневу структуру. Перший пласт якого – це основна актуальна ознака концепту, його найбільша наочна конкретність. Для розглядуваного концепту – це «віра у щось надприродне, Вищий Розум, визнання існування Бога». До другого пласту належить додаткова ознака. Щодо концепту *віра* – це все те, що пов'язано зі значенням слова: «упевненість у чомусь, здійсненні чого-небудь, впевненість у позитивних якостях кого-

небудь». Абстрактніші семантичні пласти становлять периферію концепту, тобто третій рівень – «це внутрішня форма слова, зафіксована у словесній формі» [3]. Структурно-семантичну та етнокультурну репрезентацію концепту *віра* в українській мовній картині світу досліджує О. Гошовська, аналізуючи парадигматичні, епідигматичні та синтагматичні відношення в номінативному полі *віра* / *невіра*, смислове наповнення та етномовну специфіку концепту *віра* в українській фразеологічній картині світу. Авторка використовує також матеріали соціолінгвістичного експерименту для простеження зазначеного концепту в мовній картині світу наших сучасників [1, 1 – 2].

Метою статті є з'ясування семантичних особливостей лексеми *віра* в словниково-діахронному та фразеологічному фольклорному дискурсі, що зумовлює розв'язання таких завдань: простежити етимологічне значення зазначеного слова, проаналізувати його семантичний розвиток (розширення, звуження значень), а також розглянути фразеологічні одиниці з компонентом *віра*.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать наукові джерела, етимологія лексеми *віра* в релігійному сенсі пов'язана (Ю. Степанов, Е. Бенвеніст) з древніми язичницькими уявленнями. Процес віри, за словами Ю. Степанова, як «послідовного виникнення взаємного довір'я» розвивався на основі індоєвропейського кореня *ueg-, *uege- «дружня прихильність; доводити дружню прихильність»; *ueḡ-os «гідний довіри, вірний, істинний»; прагерманського wēra «договір, обітниця, союз», давньоісландського Var «богиня клятви на вірність (її власне ім'я)» і в цьому ж ряді – старослов'янське вѣра [6, 406].

В етимологічному словнику української мови наводяться такі відповідники аналізованого слова: – «р. бр. м. вера, др. вера, п. wiara, ч. víra, слц. viera, вл. пл. wēra, болг. вяра, схв. вjєра, слн. véra, стсл. вѣра; – псл. vèra <*vèra; – споріднене з ав. var- «вірити», varṣna- «віра», ос. ирнун «вірити», гот. tuzwêḡjan «сумніватися», дісл. vâg «обіцянка», двн. wāga «правда, вірність, милість», свн. war «дійсний, справжній», нвн. wahr «тс.», лат. vērus «дійсний, справжній, істинний», ірл. fíг «вірний»; іе. *ueg- «справжній» (ЕСУМ, I, 402). Як бачимо, слов'янські та індоєвропейські етимони лексеми *віра* характеризуються великою кількістю семантичних ознак.

Тепер розглянемо семантичний обшир аналізованої лексеми в українському мовному просторі на основі лексикографічних джерел. Лексема *віра* в дохристиянську епоху функціонувала, очевидно, у двох значеннях: «належність до певної релігії (віросповідання)», «упевненість, довір'я до когось чи чогось». У першому значенні слово *віра* означає тільки «віру в бога (надприродні сили)». Друге значення реалізується як «упевненість в істинності існування когось, чогось» (Жайв., 99). Основою релігії давніх слов'ян був культ природи, віра в надприродні сили. В уявленні давньої людини все, що оточувало її, було живе, одухотворене, наділене магічною силою, яка так чи інакше на неї впливала. Основні елементи і сили природи, особливо ті, що здавалися найбільш містичними, стародавня людина обожнювала. Однак, на відміну від греків і римлян, наші предки не наділяли їх людською подобою і не приписували їм різ-

них людських рис і пристрастей, а уявляли їх як осіб вищої духовної сфери. Крім того, в уявленні давніх слов'ян увесь навколишній світ був наповнений іншими таємничими істотами нижчого порядку: водяниками, лісовиками, русалками, мавками, домовиками, що жили у воді, болотах, лісах, горах, полях, в людських оселях і в яких вони вірили.

У християнстві віра – це «священний дар Божий» (1 Кор. 12: 3–9)*, «життя праведника» (Гал 3: 3–11). Складовими віри є віра в Бога, істинне значення Бога та Ісуса Христа, віра в слова пророків, заповіді Божі, книги Старого Заповіту, Нового Заповіту; у благовістування, Божі обітници. Тільки віруюча людина отримує прощення гріхів, спасіння, вічне життя; стає людиною Божою, отримує доступ до Бога.

На першу фіксацію лексеми *віра* натрапляємо в давньокиївських пам'ятках XI ст. (Остромировому Євангелії). Її значення на давньоукраїнському мовному ґрунті обслуговувало передусім сакральну сферу. Так, з чотирьох значень, які фіксуються в «Матеріалах к древнерусскому языку» І. Срезневського, три з них безпосередньо пов'язані з релігією (1. Віра в Бога; 2. Усвідомлення божого закону; 3. Присяга, клятва) (Срезн., I, 490–491). Історичний словник українського язика під ред. Є. Тимченка подає й інші значення цього слова: 1. Вірення, приймання за правду. 2. Признання існування Бога і його повага. 3. Визнання, релігія. 4. Вірогідність, кредит, важність, вага, повага. 5. Вірність, сталість, певність, ретельність, словність. 6. Присяга. 7. Народність (Тимч., 486–487).

Для XIV – XV століть характерні значення: 1. Віросповідання; 2. (Відданість) вірність; 3. Достовірність; 4. Довір'я; 5. Свідчення правдивості (ССУМ, I, 229 – 230). У XVI – XVII століттях аналізоване знакове утворення має значення: 1. Упевненість в істинності, у можливості здійснення чогось, у можливості здійснення чого-небудь. 2. Релігійні переконання в існуванні Бога, інших надприродних сил. 3. Те або інше релігійне вчення, віросповідання. 4. Відданість, вірність. 5. (Свідчення правдивості) клятва, присяга. 6. Довір'я. 7. Достовірність. 8. (підтвердження правдивості) свідчення. 9. Присуд (СУМ, II, 145 – 149).

У XIX столітті лексема *віра* зберігає сему сакральності як визначальну у своїй семантичній структурі (Пор.: Німецько-український словник Є. Желехівського та С. Недільського: 1. Віра. 2. Віросповідання. 3. Віруючі. 4. Довіра (Желех. I, 486 – 487). Словарь російсько-український 1893 – 1898 рр. (М. Уманець, А. Спілка): 1. Віра; Віра Христова (УС, 56).

Лексикографічні джерела початку та середини XX століття засвідчують тенденцію до семного перерозподілу у структурі значення згаданого слова. Так, Словник за ред. Б. Грінченка першим фіксує значення 'віра, довіра' і лише другим – 'віра, релігія', третє значення – 'народ, народність' (СУМ Грінч., I, 239). Подібна тенденція спостерігається і в другій половині XX ст.: етимологічний словник української мови виділяє в цьому слові семи 'довір'я', 'впевненість'; 'релігія' (ЕСУМ, I, 402); Словник української мови – 1. Упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь. 2. Те саме, що довір'я. 3. рел. Визнання існування

бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного (СУМ, I, 679). В етимологічному словнику Рудницького, який вийшов в другій половині ХХ століття, це слово подано з такими значеннями, як 'віра', 'віросповідання', 'релігія', 'довіра', 'довір'я' (Рудн., I, 435 – 436).

Ми залишимо поза дужками і трактування значення лексеми *віра* в словнику української мови в 11-ти томах, і його місце в семантичній структурі, позаяк така інтерпретація зумовлена відомими причинами.

Переходимо до розгляду фразеологічного фонду української мови, у якому лексема *віра* є компонентом. У фразеологізмах відображається побутово-емпіричний, історичний або духовний досвід мовного колективу, який пов'язаний з його культурними традиціями, бо суб'єкт номінації та мовленнєвої діяльності – це суб'єкт національної культури [7, 23]. На згадані фразеологізми натрапляємо вже в давньоукраїнських пам'ятках Х – XVII ст.: *йняти віри* 'вірити', *достойний (гідний) вірою* 'досконалий у вірі', *брати на віру* 'довіряти', *мати віру* – 'вірити', тобто бути впевненим у своїх релігійних поглядах та переконаннях, *стояти в вірі* 'дотримуватися віри', *приходити до віри* – 'приймати віру', *на віру пристати* 'обрати собі певне віросповідання', *дати віру* 'запевнити', *додавати віри* 'вірити', *гідний віри* 'довірений', *на віру* 'в кредит'. Для цього періоду характерне теоцентричне спрямування семантики розглядуваних фразем, яке є домінантним, щоправда, маємо приклади антропоцентричного характеру виявлення семантичних ознак (*гідний віри* 'довірений', *на віру* 'в кредит', *брати на віру* 'довіряти').

У наступних століттях домінує в згаданих фразеологізмах антропоцентрична концепція. Лексикографічні джерела ХІХ – ХХ століть добре ілюструють цю тенденцію. Скажімо, у «Галицько-руських народних приповідках» фіксується з поданих 50-ти лише декілька фразеологізмів з компонентом *віра*, *вірити* сакрального змісту (*віра без діл мертва; вір Богу тай своїм очам, тай то не дуже*). Перший фразеологізм біблійного походження «*Так само й віра, коли діл не має, мертва в собі!*» (Як. 2: 17). Автор Послання Яків стверджує: *віра одна врятувати не може, її повинні супроводжувати справи: «Чи хочеш ти знати, о марна людино, що віра без діл мертва?»* (Як. 2: 20), «*Чи ти бачиш, що віра помогла його ділам, і вдосконалилась віра із діл?»* (Як. 2: 22), «*Бо як тіло без духа мертво, так і віра без діл мертва!*» (Як. 2: 26). Хоча далі той же Яків підтверджує: «*І здійснилося Писання, що каже: Авраам же ввірував Богові, і це йому зараховане в праведність, і був названий він другим Божим*» (Як. 2: 23). Далі висновує: «*Отож, чи ви бачите, що людина виправдується від діл, а не тільки від віри?»* (Як. 2: 24). Тобто Яків не заперечує виправдання вірою, але до цього додає ще й виправдання ділами. Тут, як бачимо, існує два розуміння однієї події, які базуються на ієрархічності (визначальності віри чи справ). Говорячи про справи, згаданий автор має на увазі трансляцію передусім таких фундаментальних біблійних заповідей, як любов до ближнього, співчуття до бідних і пригноблених, вдів і сиріт; терпіння [4, 9 – 10]. У Номиса знаходимо приповідку *сон – мара, Бог – віра*, яка транслює віру в Бога, протиставляючи

(засуджуючи) вірування в сни, які порівнюються з нечистою силою – марою. У Словарі російсько-українському 1893 – 1898 рр. (М. Уманець, А. Спілка) подано приповідку *хто за віру умирає, то й собі царство заробляє* (смерть в ім'я віри наближає людину до Царства небесного).

Інші значення об'єктивують профанні сенси.

1. Віра вимагає доказів та перевірки: *Найліпша віра – то своя п'ядь-міра; що віра – то міра; вір не вір, а переконай сі; ни вір, а мір; вага та міра, то і віра; без міри немає віри* (ГРНП).

2. Не всі заслуговують віри: жінці, собаці, звірові, кобилі, губі (устам), чоловікові (людині), циганові, нікому, козакові, чародійниці не можна вірити: *В нього віра, як циганська міра; не вір, бо звір: як не вкусить, то налякає; не вір губі, бо вона часом бреше; не вір кобилі в дорозі, бо серед болота скине; не вір нікому, не зрадит тя ніхто; не вір ні псови, ні коневи; нині самому чоловікові не можна вірити* (ГРНП), *не вір жінці дома, а кобилі в дорозі* (РУССВ), *а в козака стільки віри, як на синім морі піни; не вір собаці, бо укусить* (СУМ Грінч.), *чародійницям не дай віри, не вчини бісам охвіри* (УС).

3. Той, хто має віру, ніколи не пропаде: *віра і гори двигає; віра гори (во)рушить* (РУССВ).

4. Висока оцінка істинності не пов'язується ні з побаченим, ні з почутим: *не вірити своїм (власним) очам, не вірити своїм (власним) вухам* (РУССВ). Хоча іноді почутому надається перевага (*Не вір, муже, своїм очам, лише моїй повісті*) (ПРУСП).

5. Віра визначає моральні якості людей: *У добрій вірі то зробив, має віру і офіру, служити вірою і правдою 'віддано служити'* (РУССВ), хоча СУМ подає інше значення цього фразеологізму – 'догоджати', а наведене перше значення подає як застаріле – 'з усією відданістю служити і т. ін. комусь'.

6. Віра і справи пов'язані між собою: *Не вір хлопчу, най бє копу* (ГРНП).

7. Нічому не можна вірити заздалегідь: *Доти не звіриши, доки не зміриши; ніхто не вірит, хіба як увидит та змірит; Не вір, поки не зміриши* (ГРНП).

8. Легковірність, надмірна недовіра, довіра несумісні з вірою: *хто кождому вірит, того кождий за дурня має; хто нікому не вірит, сам віри не має; вірит му як самому Богу* (ГРНП).

9. Брехня і віра теж не сумісні: *від брехні не мруть, та вже більше віри не ймуть* (РУСІ).

10. Вірять на слово: *Віру вам на слово; вір моєму слову* (ГРНП).

Висновки. Узагальнивши значення слова *віра*, подані у словниках, виділяємо домінантні його семантичні ознаки: віросповідання, релігія, правда, вірність, істина, довіра, які в процесі історичних епох зазнали трансформації. Зауважимо, що лексема *віра* належить до тих, у семантичній структурі яких семи «релігійна», «пов'язана з Богом» є ядерними і домінували в семантиці цього слова протягом багатьох століть. У XIX – XX ст. спостерігається перерозподіл у семантичній структурі цього слова: пріоритетними стають семи, пов'язані з людиною.

Проаналізовані фразеологізми виражають когнітивні ознаки, що будуються на опозиціях: початок – кінець: нічому не можна вірити заздалегідь. Ця ознака суперечить ознаці «віра в краще майбутнє», в цьому, очевидно, виявляється подвійність української душі; «сліпа віра» – доказовість віри: «сліпа віра» оцінюється негативно, віра вимагає доказів. Це суперечить релігійному розумінню віри – визнання істини без доказів. Первісно об'єктами віри виступали лише боги, вища сила, але чим більше наука в центр еволюції ставить людину, тим частіше об'єктом віри стає людина.

Література

1. Гошовська О. В. Структурно-семантична та етнокультурна репрезентація концепту *віра* в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Гошовська // Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
2. Климків Є. М. Фразеологічна реалізація концепту «віра» в біблійних текстах / Є. М. Климків // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 24. – С. 125–128.
3. Коломієць К. Концепт *віри* в українській мові [Електронний ресурс] / Катерина Коломієць. – Режим доступу : <http://ukrconf.fl.kpi.ua>.
4. Мацьків П. В. Розуміння віри в біблійному тексті : лінгвокультурологічний аспект / П. В. Мацьків // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. – Чернівці, 2016. – Вип. 72 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 8–13.
5. Мостова Т. С. Семантична еволюція концепту *віра* [Електронний ресурс] / Т. С. Мостова. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
6. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проспект, 2004. – 992 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

References

1. Hoshovska O. V. Strukturno-semantychna ta etnokulturna reprezentatsiia kontseptu *vira* v ukrainiskii movnii kartyni svitu : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova» / O. V. Hoshovska // Prykarpatskyi natsionalnyi un-t im. Vasylia Stefanyka. – Ivano-Frankivsk, 2007. – 20 s.
2. Klymkiv Ye. M. Frazelohichna realizatsiia kontseptu «vira» v bibliinykh tekstakh / Ye. M. Klymkiv // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser. : Filolohichna. – 2012. – Vyp. 24. – S. 125–128.
3. Kolomiets K. Kontsept *viry* v ukrainiskii movi [Elektronnyi resurs] / Kateryna Kolomiets. – Rezhym dostupu : <http://ukrconf.fl.kpi.ua>.
4. Matskiv P. V. Rozuminnia *viry* v bibliinomu teksti : lnhvokulturolohichniy aspekt / P. V. Matskiv // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : [zb. nauk. prats]. – Chernivtsi, 2016. – Vyp. 72 : Romano-slovianskyi dyskurs. – S. 8–13.
5. Mostova T. S. Semantychna evoliutsiia kontseptu *vira* [Elektronnyi resurs] / T. S. Mostova. – Rezhym dostupu : <http://www.nbu.gov.ua>.

6. Stepanov Yu. S. Konstanty : Slovar russkoy kultury / Yu. S. Stepanov. –3-e izd., ispr. i dop. – М. : Akademicheskij prospekt, 2004. – 992 s.

7. Teliya V. N. Russkaya frazeologiya : Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvo-kulturologicheskij aspekty / V. N. Teliya. – М. : Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1996. – 288 s.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

СУМ Грінч. – Грінченко Борис. Словарь української мови : у 4-х т. / [упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : В-во АН УРСР, 1958. – Т. I. – 494 с. ; Т. II. – 573 с. ; 1959. – Т. III. – 506 с. ; Т. IV. – 563 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А–Г / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 632 с. ; 1985. – Т. 2 : Д–Копці / [уклад. Н. С. Родзевич та ін.]. – 572 с. ; 1989. – Т. 3 : Кора–М / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 552 с. ; 2003. – Т. 4 : Н–П / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 656 с. ; 2006. – Т. 5 : Р–Т / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 705 с. ; 2012. – Т. 6 : У–Я / [уклад. Г. П. Півторак та ін.]. – 568 с.

Жайв. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Желех. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар : у 2-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. – Мюнхен, 1982. – 1117 с.

ПРУС – Практичний російсько-український словник / [упоряд. Г. С. Млодзинський]. – Х. : Прапор, 1996. – 143 с.

Рудн. – Етимологічний словник української мови : у 2-х т. / [укл. Ярослав Рудницький]. – Вінніпег-Оттава, 1962–82.

РУС – Російсько-український словник : у 4-х томах. – К. : Червоний шлях, 1924. – Т. I (А–Ж). – 290 с.

РУСІ – Ізюмов О. Російсько-український словник / О. Ізюмов – К. : Книгоспілка, 1926. – 655 с.

РУССВ – Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Х. : Прапор, 2000. – 864 с. [Перевидання словника 1959 року].

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – СПб., 1893 – 1912. – Т. 1 – 3.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1977 – 1978. – Т. 1 – 2.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.

СУМ 2 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. – Львів : НАН України Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994–2006. – Вип. 1–14.

Тимч. – Тимченко Є. Історичний словник українського язика / Євген Тимченко. – Х. : УРЕ, 1930–1932. – Т. 1 (А–Ж). – 528 с. ; Зошит II (Г–Ж). – С. 529–947.

УС – Словарь російсько-український / [зібрали і впорядкували М. Уманець (М. Комаров) і А. Спілка]. – Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1893. – Т. I–IV.

Мацкив Петр. Семантические особенности лексемы вера: словарно-диахронный и фразеологический аспекты. В статье рассмотрены семантические особенности лексемы *вера* в словарно-диахронном и фразеологическом дискурсе, прослежены этимологические значения указанного слова, проанализированы его семантическое развитие (расширение, сужение значений), а также исследованы фразеологические единицы с компонентом *вера*.

Ключевые слова: лексема *вера*, семантика, этимология, фразеологизм.

Matskiv Petro. Semantic features of the lexeme faith: lexical, diachronic and phraseological aspects. The article clarifies the semantic features of the lexeme *faith* in the vocabulary-diachronic and phraseological discourse, traces the etymological value of the specified word, analyzes its semantic development (expansion, contraction values), as well as deals with the phraseological units with a component of *faith*.

Key words: lexeme *faith*, semantics, etymology, idiom.